

Isten Barázdájától a hatfejű emberig

Czakó Gábor:
Beavatás a magyar
észjárásba
CzSimon Könyvek, Bp.,
2008. (2. kiadás)

Czakó Gábor nyelvregészeti könyvét okvetlenül olvasni kell, mégpedig két okból. Egyrészt mert olyan egyértelműnek tűnő, szemünk és lábunk előtt heverő értékeket és összefüggéseket (sőt, összefüggésrendszert) tár föl, amelyekről beszélni, gondolkodni kell. Másrészt a vélekedésekkel, ötletekkel, felvetésekkel dolgozó író rendszeréből ki kell szűrni a nem odavalót: vitatkozni kell azon állításaival, amelyek (egyelőre) nem elfogadottak, vagy éppen tévedésen alapulnak. Ez a kettősség uralja a kötetet: az izgalmas és meglepő „leletek” föltárása, és az inkább józan észre támaszkodó, mintsem tudományos logikával kidolgozott gondolatsor viszonylagossága.

Czakó többször is hangsúlyozza, hogy nem kész tényeket igyekszik gyártani, hanem fölvetéseket, gondolatmeneteket fogalmaz meg, amelyek nyitva állnak a befogadó előtt, hogy azokat saját erejéből is teljessé tehesse. Sajátos kutatási tárgyát így határozza meg: „A nyelvregész a nyelv mélyére merül, de nem a nyelvet kutatja, ahogy a régész sem a földet meg a vizet tanulmányozza, hanem a földben-tengerben lappangó emberi hagyatékot... leletei a nyelvben megőrződött s megszilárdult értelmek, nyelvtani elemek és összefüggések.” Lássunk egy rövid példát is: „Benedek Elek írja, hogy »a XVIII. század utolján, mielőtt a koporsót a sírba leeresztették, háromszor lóttak bele. Ugyanezt tették hajdan a székelyek is.« Bárdi László ujuriai úti beszámolója szerint a tetem sírba helyezése előtt – főként a hegyvidéki ujugrok – háromszor nyilaznak a kiásott sírba, hogy megakadályozzák a későbbi kísértetjárást, és a gonosz szellemeket elriasszák. Ugyanezt tették a hunok is: számos távol-keleti sírjukban találtak a tetemek alatt nyílhegyeket. E szokás hajszára megfelel a »lóttak neki« kifejezésnek.” Látható tehát, Czakó szuggesztív erővel ábrázolja az összefüggéseket, azonban mégsem válik tudományossá írása (hiszen a sírba való nyíl vagy puskalövés szerepét néprajzi kutatások igazolhatják, elterjedtsége esetleg másfajta következtést is lehetővé tesz, ahogy a lóttak neki kifejezés eredete sem tisztázható ilyen egyszerűen).

Érdekes az Antanténusz, Szórakaténusz kezdetű magyar gyermekmondóka hangzás alapján való megfeleltetése egy sumér Nap-ébresztőnek, a téma azonban mindenképpen további kutatásokat kíván. Ugyanis ha a magyarban – majdnem – eredeti alakjában megmaradt

egy sumér versike, akkor az csak később érkező szöveg lehet, mivel különben a magyar hangtani változások hatottak volna rá az évszázadok folyamán (ahogy egész magánhangzó-rendszerünk nyitottabbá vált, egyes hangok lekoptak a szóvégről stb.) Tehát ez esetben nem biztos, hogy „ősi” kapcsolatról van szó, bár ezt az író nem is állítja, mindenesetre különös az egybeesés.

Fontos észrevétele Czakónak, hogy a finnugor nyelvészet az Uráltól keletre és nyugatra fennmaradt nyelvrokonaink nyelvemlékeit régebbinek, ezáltal alapvetőbbnek fogja föl, mint a magyar nyelvet. Ez ellen érveként veti fel, hogy a magyar ezer éve jegyzett nyelv, míg ezen ősi rokonaink identitása, nyelve évszázados török, tatár, orosz behatások során megváltozott. Ráadásul írásbeli emlékeik frissek, így nem is tudhatjuk, miként változott nyelvük nemhogy ezer, de akár csak néhány száz év alatt. Az ugor őshaza-keresést is ideszöve logikusan azt veti fel, hogy miért lett volna a terméketlen északi területeken népünk szállásterülete, mikor itt „az állandó szétválásra-aprózódásra ítélt csoportok együttélés híján sehol, semmilyen közös nyelvet, népet, kultúrát, közszervezetet nem alakíthatnak ki: csak bomlani tudnak.” Tehát nem őshazát, hanem a nagyobb, feltehetően vándorló népről leváló kisebb csoportokat kell látnunk az Urál környékén halászó-vadászó életmódú törzsekben.

Az író kijelenti, hogy nem rokonságkeresés, szavaink eredetének idegen megfeleléseinek kutatását, hanem nyelvünk belső összefüggéseinek vizsgálatát lenne ésszerű erősíteni, ezzel megvilágítva anyanyelvünk jellegzetességeit. Ehhez a művelethez pedig Czuczor Gergely és Fogarasi János XIX. századi *A magyar nyelv szótára* című művét ajánlja, amelyet azután az egész kötetten következetesen használ. A Czuczor–Fogarasi, mint tudományos alapra támaszkodni azonban ismét csak kérdéseket vet fel, hiszen a szó-egybehangzások nem bizonyítékok, összefüggéseiket be kell bizonyítani. A szótár szemlélete érdekes a kötet szerzője számára, vagyis a magyar nyelv gyökeinek (a szótónél is rövidebb alapegységek, mint például a *piros* szóban a *pir*) rendszere, a belső hasonlítás, a magyar szóbokrok egységének bemutatása. Mindemellett a szerző tisztában van az említett szótár hibáival, tévedéseivel, ennek ellenére is korszerűbbnek tartja a modernebb, népes tudósgárda által szerkesztett műveknél.

Révül-e a révész? című fejezetében azt írja Czakó, hogy a révület szó legkorábbi említéseiben „ryewlletek”, „rewletes”, „rewletekkel” alakban fordult elő, ebből azt a következtetést vonja le, hogy nem volt „v” hang a szóban, inkább „réületnek” ejthették. Valójában az első említésben a „ryewlletek” ott a *v*, hiszen az *u* és *v* betűket nem különböztette meg egymástól a régi

magyar írásbeliség. A *rewlet* ejtéséről sem tudhatunk bizonyosat, így ez a fejtegetés nélkülözi a valós alapokat. Tény azonban, hogy ez a kisebb tévedés nem rombolja az utána következő gondolatmenet végkifejletét, de meg kellett említeni, rámutatva ezzel a kötet tudományos alaposságának tökéletlen voltára.

Az *Etimológiai Szótár* és a *Történeti Etimológiai Szótár* (ESZ ÉS TESZ) szétszerkesztő, állítja Czakó, és ebben tökéletesen egyet kell értenünk vele. A szétszerkesztés azt jelenti, hogy egyes tövekhez tartozó szócsoporthoz több tagját is más-más eredetűnek véli a finnugor nyelvrokonság elméletére alapozó nyelvtudomány. Így a jöjj, jere, jerte, jár, jöszte, gyere, gyűl alakokat különböző népektől átvettnek mutatja be a két szótár, pedig igen valószínűleg látszik (különösebb kutatás nélkül is), hogy azok belső fejlemények, egyetlen szóborhoz tartozhatnak. „Népünk és anyanyelvünk jövője egy: ha népünk nem tanulhat nyelvédésanyánk gazdag összefüggésrendszerének bölcsességéből, akkor »gallérja alá pökik« minden gyűttmönt lélekidomár” – mondja Czakó. Valóban érdemes erősíteni nyelvünk önállóságának, belső fejleményeinek kutatását, elfogadottá kell tenni azt a szemléletmódot, amely nem idegen nyelvekből eredezteteti szavaink nagy részét, hanem felismeri a belső alakulás jogosságát és érvényességét is.

Talán legfontosabb észrevételének és megtartandó megállapításának mondhatjuk azon elmékedését, amely szerint a gyökrend magyar „nyelvédésanyánk” megtartó eszköze. Ezen azt érti, hogy egy-egy szó megváltozása, megváltoztatása nem képes egymagában átalakítani nyelvünket, mivel szavainkhoz a toldalékolás, képzés miatt számos más jelentéstartalmú szó is tartozik, így egy nagyobb szócsalád minden egyes tagjának kellene egy időben megváltoznia. Ezért maradhatott a magyar nyelv (természetesen sok változás mellett is) állandóbb, mint egyes nyugati nyelvek, ezért érthetjük ma is az öt-, hat-, akár nyolcszáz éves szövegeket is. Ez magyarázhatja a magyar nyelvjárások csekély eltéréseit, népünk tagjai mindenhol megértik egymást, sőt, Kodályt idézi, aki szerint zenei „tájszólásaink” sem léteznek.

Apróságnak tűnő, ámde fontos esemény, amikor az ujjur írókkal való találkozásáról ír Czakó. Alma-Atában kereste meg a két férfi, akik testvérként tekintettek a magyarokra, Nyugatra szakadt honosaiknak tartva a szerzőt is. Az ujjurok hun leszármazottnak gondolják magukat, ahogy minket is. „Talán náluk is közkezen forogtak azok a nyugati krónikák, melyekből mai tudósaink zöme szerint a középkori magyar történetírók s néphagyományunk e legendát merítette?” Vajon mi az alapja az ujjurokkal való rokonságunknak, mi az igazság a hun–magyar, finnugor–magyar rokonság kérdésében?

„A felek a lehetséges összes oldalon bősültek. A finnugor tudományra hivatkoznak, a jónép nem érti gondolatmenetüket, ugyanis már gyermekkorában megutálta a magyar nyelvtant, mert sehol nem találkozott az ő anyanyelv-élményével... Ott tartunk, hogy a magyar nép egy jelentős, iskolázott rétege nem csak a »politikai osztálylyal« szemben él gyanúperrel, hanem a »hivatalos« nyelvések és történészek szakvéleményét is megkérdőjelezi. Ma már nincs párbeszéd a két értelmiségi csoport között!”

A magyar nyelv egyben láttatja az ellentéteket, erre példát ikerszavaink adnak: él-hal, tesz-vesz, jön-megy stb. Analógiás, képi gondolkodásunk a világot egységében tekinti, az egész felől közelíti meg a részleteket, a fontos felől indul a mellékes, a kisebb jelentőségű felé. Czakó a számokhoz kötődő jelentésekből sajátos teóriát épít föl, amelyet hihetően alá is támaszt. Például az egytől-egyig kifejezésünk (amely a teljességet, kivétel-nélküliséget jelenti) szerinte az Isten, mint az Egy, Egyetlen tökéletességét hordozza magában, de azt is, hogy a nulla és a végtelen ismeretlen volt az ősi magyarság számára. Ebben a nyugati kultúrától való különbségünket, a magyar gondolkodás egyedülállóságát és erejét véli fölfedezni.

Zavaró hibái a kötetnek az állandó ismétlődések. Az 56. és 94. oldalon is szó szerint ugyanazt idézi Kodálytól, ahogy a 37. és 97. oldalon az *id*, *egy*, *ünnep* gyökök és szavak összefüggését. Ráadásul a nyelvregészet lényegét is majd' minden fejezet elején újra elmagyarázza. Ennek nyilvánvaló oka a több, kisebb esszéből, dolgozatból egybeszórt anyag. Meg kell említeni azt is, hogy a nyelvregészetnek ha nem is megfelelője, de testvértudománya a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika lehet, amelyek nagyon hasonló tárgykörben kutatják a nyelveket.

Czakó Gábor könyvét – véleményem szerint – olyan vitaindítóknak kellene tekinteni, amelyek ösztönzésére nyelvszemléletünket (és hozzá kapcsolódóan nemzeti identitásunkat, eszmékedésünket) a káros vagy hibás elképzelésektől, kanonikussá vált tudományos vagy azon kívüli felfogásoktól megtisztíthatnánk. Nem önmagában érdekes a Beavatás a magyar észjárásba című kötet tartalma, hanem attól a szemléletmódtól, amivel dolgozik. Egyértelműnek tűnő fejtegetései közelebb viszik az olvasót a magyar nép gondolkodásmódjának, lelkületének megismeréséhez, mindezt nem valamiféle árvalányhajás, kerecsensólymos szentimentalizmus ferdítéseit által, hanem a valódi okokat, a hatóerőt keresve. Tarthatatlan állapot, hogy a XXI. században egy több mint ezeréves kultúrájú nép fiai képtelenek legyenek objektíven, higgadtan kikutatni és eldönteni, hogy nemzetük honnan veszi eredetét, gyökereit miféle talajba ereszti.

Urbán Péter